

МІСЦЕ МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В СИСТЕМІ ОЦІНЮВАННЯ ДІЙСНОСТІ У ОСІБ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ ОСОБИСТОСТІ

THE PLACE OF MATERIAL WELL-BEING IN THE SYSTEM OF REALITY ASSESSMENT IN PERSONS WITH SPECIFIC PERSONALITY DISORDERS

У статті представлено один з аспектів комплексного дослідження системи ціннісних орієнтацій у осіб із розладами особистості. Метою даного викладу є аналіз особливостей ціннісного ставлення до матеріального добробуту в ідеальному уявленні, в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах, а також аналіз місця матеріальної забезпеченості у структурі оцінювання дійсності у осіб зі специфічними розладами особистості. У зв'язку із цим було досліджено 100 осіб з аномаліями особистості. Контрольну групу становили 50 осіб без особистісних аномалій, відповідних основній групі за соціально-демографічними показниками. Результати проведеного дослідження цінності «матеріальне благополуччя» у ціннісних системах осіб зі специфічними розладами особистості та в нормативній групі продемонстрували досить високу однорідність отриманих даних в обох досліджуваних групах. Водночас у контрольній групі зазначена цінність мала статус провідної завдяки найбільшій кількості позитивних зв'язків, а в системі аномальних особистостей вона була найбільш ізольованою за високої значущості. Окрім того, психопатичні особистості не визначали матеріально забезпечене життя як провідну у разі усвідомлюваного ранжування та визначення її ідеальної позиції, а також присвоїли їй низький ранг у неусвідомлюваній ієрархії. Піддослідні контрольної групи віднесли цю цінність до емоційно незначущих, а в ідеальній ієрархії цінностей та в усвідомлюваному ранжуванні вона мала нейтральну позицію. Даний результат свідчить про наявність внутрішнього конфлікту відносно цінності матеріального благополуччя для всіх піддослідних. Цей конфлікт є проекцією соціально-економічної ситуації в країні та відбиває конфліктність та несформованість відповідної ціннісної позиції, властивої соціуму взагалі.

Ключові слова: специфічні розлади особистості, ціннісні орієнтації, ставлення, матеріальний добробут, змістовні утворення.

The article presents one of the aspects of a comprehensive study of the system of value orientations in people with personality disorders. The purpose of this presentation was to analyze the characteristics of the value attitude to material well-being in the ideal representation, in the conscious and unconscious aspects, as well as the analysis of the place of material security in the structure of reality assessment in people with specific personality disorders. In this regard, 100 people with personality disorders were studied. The control group consisted of 50 people without personal anomalies, corresponding to the main group in socio-demographic indicators. The results of the study of the value of "material well-being" in the value systems of individuals with specific personality disorders and in the normative group showed a fairly high homogeneity of the data obtained in both study groups. At the same time, in the control group, this value had the status of leading due to the largest number of positive relationships, and in the system of anomalous individuals, it was the most isolated with high significance. In addition, psychopathic individuals did not define a well-off life as leading in the case of conscious ranking and determining its ideal position, nor did they assign it a low rank in the unconscious hierarchy. The subjects of the control group classified this value as emotionally insignificant, and in the ideal hierarchy of values and in the conscious ranking it had a neutral position. This result indicates the presence of internal conflict over the value of material well-being for all subjects. This conflict is a projection of the socio-economic situation in the country and reflects the conflict and the lack of a corresponding value position inherent in society in general.

Key words: specific personality disorders, value orientations, attitudes, material well-being, meaningful formations.

УДК 159.97:343.91
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.25>

Большакова А.М.

д.психол.н.,
завідувач кафедри психології
та педагогіки
Харківська державна академія культури

Перевозна Т.О.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Харківська державна академія культури

Віденєєв І.О.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
Харківська державна академія культури

Постановка проблеми. Дослідження питань несприятливого формування структур індивідуальної свідомості як базового утворення особистості має зростаюче значення в умовах актуальних соціокультурних тенденцій. Вивчення особливостей структурно-динамічних характеристик ціннісно-змістовної сфери аномальної особистості залишається в полі актуальної психологічної проблематики. Розкриття закономірностей впливу ціннісних орієнтацій особистості на формування спонукальної мотивації сприяє розкриттю механізмів соціальної детермінації її поведінки. Водночас психологічне вивчення специфіки

внутрішніх детермінант аномальної поведінки осіб зі специфічними розладами особистості досі не є вичерпним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичними є уявлення щодо дефектності функціонування смислових утворень у контексті саморегуляції у аномальних особистостей. Перш за все – феномен дефіцитарності механізмів саморегуляції, зокрема опосередкованості поведінки у психопатичних осіб. Класичним є уявлення про патологічно підвищену лабільність змістовної сфери аномальної особистості, котра, своєю чергою, є результатом недостатньої сформо-

ваності ієрархізованої системи особистісних змістів. Продемонстровано зв'язок несформованості та лабільності смислової сфери зі ступенем соціальної дезадаптації психопата. Показано, що зниження регулятивної функції змістовних установок лежить в основі імпульсивної поведінки даних осіб, відсутності гальмуючого впливу норм та цінностей, зниження здатності прогнозувати можливі наслідки власних дій. Загальноприйнятним є також уявлення щодо особливостей реагування та форм функціонування аномальних особистостей як детермінованих емоційно-вольовими та когнітивними порушеннями. Окрім того, описані такі особистісні порушення, як викривлення структури мотивів, їх ієрархічної побудови, змістоутворення, самооцінки та рівня домагань, самоконтролю та критичності. Згідно із сучасними уявленнями, система ціннісних утворень аномальних особистостей характеризується певними структурно-динамічними трансформаціями, котрі пов'язані з порушеннями соціально-психологічної адаптації цього контингенту. Головними структурними характеристиками цих трансформацій є недостатня структурованість елементів ціннісно-орієнтаційної системи, котра пов'язана з недостатнім усвідомленням власних змістовних одиниць психопатичними особами, та низький показник узгодженості цих елементів, що призводить до автономності функціонування окремих цінностей, їх дисгармонії, конфліктності та непродуктивності як провідних детермінант регуляції поведінки [5, с. 70]. Окрім того, системі ціннісних орієнтацій аномальних особистостей притаманні низький рівень когнітивної складності, пов'язаний із дефіцитарністю, недостатньою гнучкістю та багатомірністю засобів оцінково-орієнтовної діяльності, а також недостатнє розуміння власних ціннісно-мотиваційних тенденцій [1, с. 213]. Ще однією особливістю є викривлення спрямованості особистості та відсутність продуктивної провідної змістовної тенденції. Разом із тим описана дисгармонія між уявленням про ідеальну ієрархію цінностей та усвідомлюваним та неусвідомлюваним ставленням до цих змістовних утворень, котра демонструє низьку повноту свідомості аномальної особистості, яка зумовлюється особливостями когнітивної сфери психопатичних особистостей, зокрема несформованість навичок роботи із власними змістовними утвореннями, а також слабкість рефлексії та самоаналізу [2, с. 152].

Але недостатньо дослідженим є місце окремих ціннісних утворень у системі життєвих цінностей у осіб із розладами особистості. Таким чином, дослідження ціннісної позиції матеріального благополуччя в оціночній системі аномальної особистості видається теоретично обґрунтованим та практично затребуваним.

Постановка завдання. У зв'язку з вищесказаним метою даної роботи стало вивчення специфіки системи оцінювання матеріального добробуту як однієї з провідних цінностей. Дане дослідження відкриває перспективи дослідження психологічної картини суб'єктивного благополуччя у осіб зі специфічними розладами особистості. Результати, наведені в статті, є складовою частиною комплексного дослідження системи ціннісних орієнтацій у осіб із розладами особистості. Як досліджувана група були задіяні 100 осіб зі специфічними розладами особистості, підтвердженими в результаті комплексної психолого-психіатричної експертизи. Основну групу становили чоловіки у віці від 18 до 50 років із середньою та незакінченою середньою освітою. Як контрольна група були досліджені 50 психічно здорових особистостей, котрі на момент експерименту не мали скарг на психічне та фізичне здоров'я. Контрольна група була ідентична досліджуваній за віковими, гендерними, освітніми та соціально-демографічними показниками. Предметом дослідження стали усвідомлюваний, неусвідомлюваний аспекти ставлення до термінальних цінностей, котрі презентують матеріальний добробут, уявлення про позицію цих цінностей в ідеальній ієрархії, а також місце матеріального добробуту в системі ставлень досліджуваних до провідних цінностей особистого життя у власних факторах оцінювання, які відбивають провідні бази класифікації дійсності цих осіб. Для оцінки усвідомлюваного ставлення до зазначених цінностей було використано підхід дослідження цінностей М. Рокіча, втілений у методиці «Співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах» О.Б. Фанталової [3]. Перелік термінальних цінностей цієї методики використовувався нами в дослідженні всіх трьох аспектів ставлення до термінальних цінностей. Неусвідомлювані аспекти ставлення до даних цінностей досліджувалися з використанням Кольорового тесту відношень О.М. Еткінда, в основі котрого – кольороасоціативний експеримент [6]. Як методологічний підхід до психологічної діагностики системи смислових утворень особистості, зокрема ціннісних орієнтацій, було використано підхід Дж. Келлі [4]. Метод репертуарних решіток Келлі орієнтований на виявлення смислових утворень особистості та визначення їх позицій та відносин у власних формулюваннях піддослідних. Репертуарний тест рольових конструктів Дж. Келлі дав змогу дослідити системи значень, реконструювати систему відношень кожної окремої людини в її цілісності та унікальності, відтворити ієрархію її власних смислових утворень та індивідуально значущих цінностей. У даному дослідженні використано

класичний рольовий список, також задавався класичний алгоритм порівняння. Уявлення піддослідних щодо ідеальної ієрархії термінальних цінностей досліджувалися за допомогою рангової решітки як варіанту репертуарного тесту Дж. Келлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтегративним результатом, отриманим у ході використання репертуарного тесту рольових конструктів, стала побудова інформаційної графмоделі, котра відображає систему значущих сфер життєдіяльності аномальних особистостей та системні закономірності взаємозалежностей між ними. Отримані дані свідчать про наявність семи блоків, котрі презентують сфери життєвого простору даних особистостей, що відображують значущі сфери їх існування. Саме дані сфери життєдіяльності мають найбільший ціннісний зміст для даного контингенту та формують найбільш значущі цінності. Взаємозв'язки між отриманими життєвими сферами відображують взаємовідносини відповідних ціннісних орієнтацій в їх системах. Систему взаємозв'язків між зна-

чущими сферами життєдіяльності аномальних особистостей представлено на рис. 1.

Як видно з наведеної графмоделі, одним з її блоків є «матеріальний добробут», що відображає високу цінність матеріальних чинників існування для аномальних особистостей. Окрім того, аналіз отриманих результатів демонструє той факт, що всі групи блоків позитивно корелюють із групою конструктів, котрі презентують ступінь задоволення власним «Я». Найбільш сильний позитивний зв'язок продемонстровано саме між блоками «матеріальний добробут» та «ступінь задоволення власним «Я». Разом із тим група конструктів, пов'язаних зі сферою матеріального добробуту, показала найбільшу кількість зворотних зв'язків з іншими сферами життєвого простору. Як видно з графмоделі, найбільший негативний показник взаємозв'язку матеріальна забезпеченість мала з блоком, котрий презентує просоціальні тенденції та відповідність соціальним очікуванням. Окрім того, сильні негативні зв'язки виявлені з такими блоками: «інтимно-особистісні стосунки», «інтелектуальні

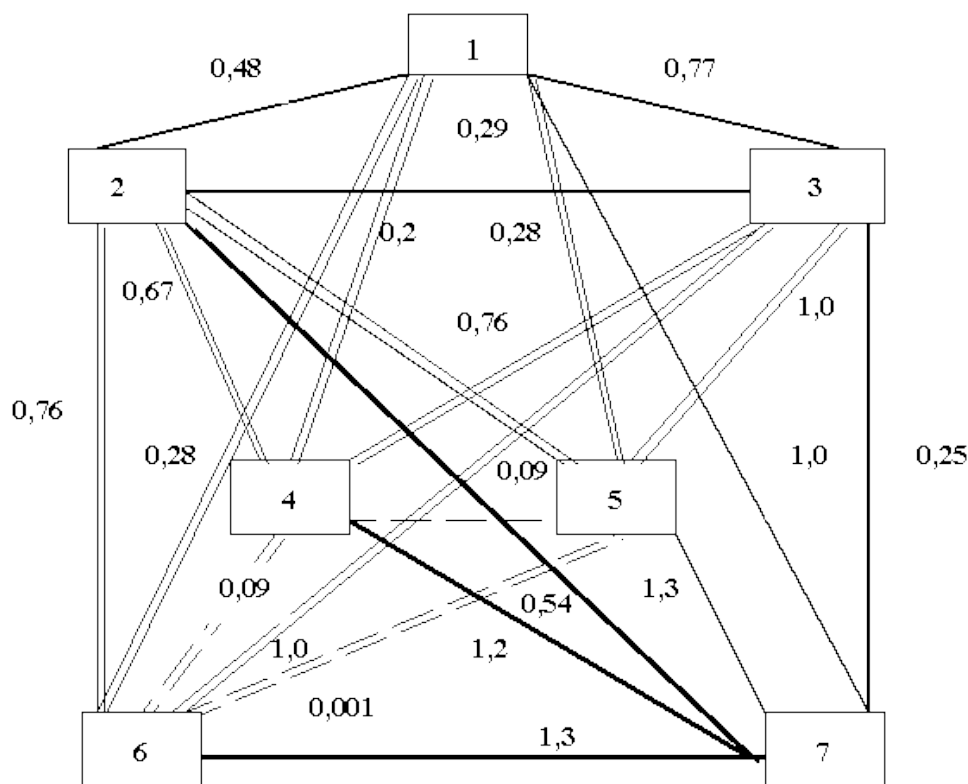

Рис. 1. Інформаційна графмоделі значущих життєвих сфер у осіб із розладами особистості

Позначення: 1-й блок – інтелектуальні досягнення; 2-й блок – інтимно-особистісні стосунки; 3-й блок – просоціальні тенденції і відповідність соціальним очікуванням; 4-й блок – здоров'я; 5-й блок – робота та ділові якості; 6-й блок – матеріальний добробут; 7-й блок – ступінь задоволення власним «Я».

— сильні прямі зв'язки; - - - сильні зворотні зв'язки; . . . слабі прямі зв'язки; = = = слабі зворотні зв'язки

досягнення», а також «здоров'я» та «робота і ділові якості». Тобто цінності матеріального добробуту займають унікальну позицію в представленій графмоделі. Усі зв'язки даного блоку виявилися зворотними, виключаючи зв'язок із системоутворюючим фактором – ступенем задоволення власним «Я». Змістова інтерпретація цього факту полягає у визнанні автономного функціонування відповідних цінностей, відсутності змістовних зв'язків у картині світу та ціннісних системах аномальних особистостей між матеріальним добробутом та іншими ціннісно-змістовними орієнтирами. Наведені результати дають змогу стверджувати, що, згідно з уявленнями цієї групи, саме матеріальний добробут є чинником, від якого в найбільшому ступені залежить задоволення

собою піддослідних-психопатів. Досягнення у цьому аспекті життєдіяльності могли б стати для цих людей джерелом побудови гармонійного самовідношення. Водночас вони не бачать змістовного зв'язку між матеріальними досягненнями та відповідністю просоціальним тенденціям. Можливо, це пов'язано з тим фактом, що аномальні особистості схильні вибирати не соціально прийнятні шляхи реалізації своїх потреб, у тому числі матеріальних.

Разом із тим результати, отримані в контрольній групі, продемонстрували іншу систему значущих цінностей та місце в ній матеріального добробуту. Систему значущих сфер життєдіяльності та взаємозв'язків між ними у досліджуваних контрольної групи представлено на рис. 2.

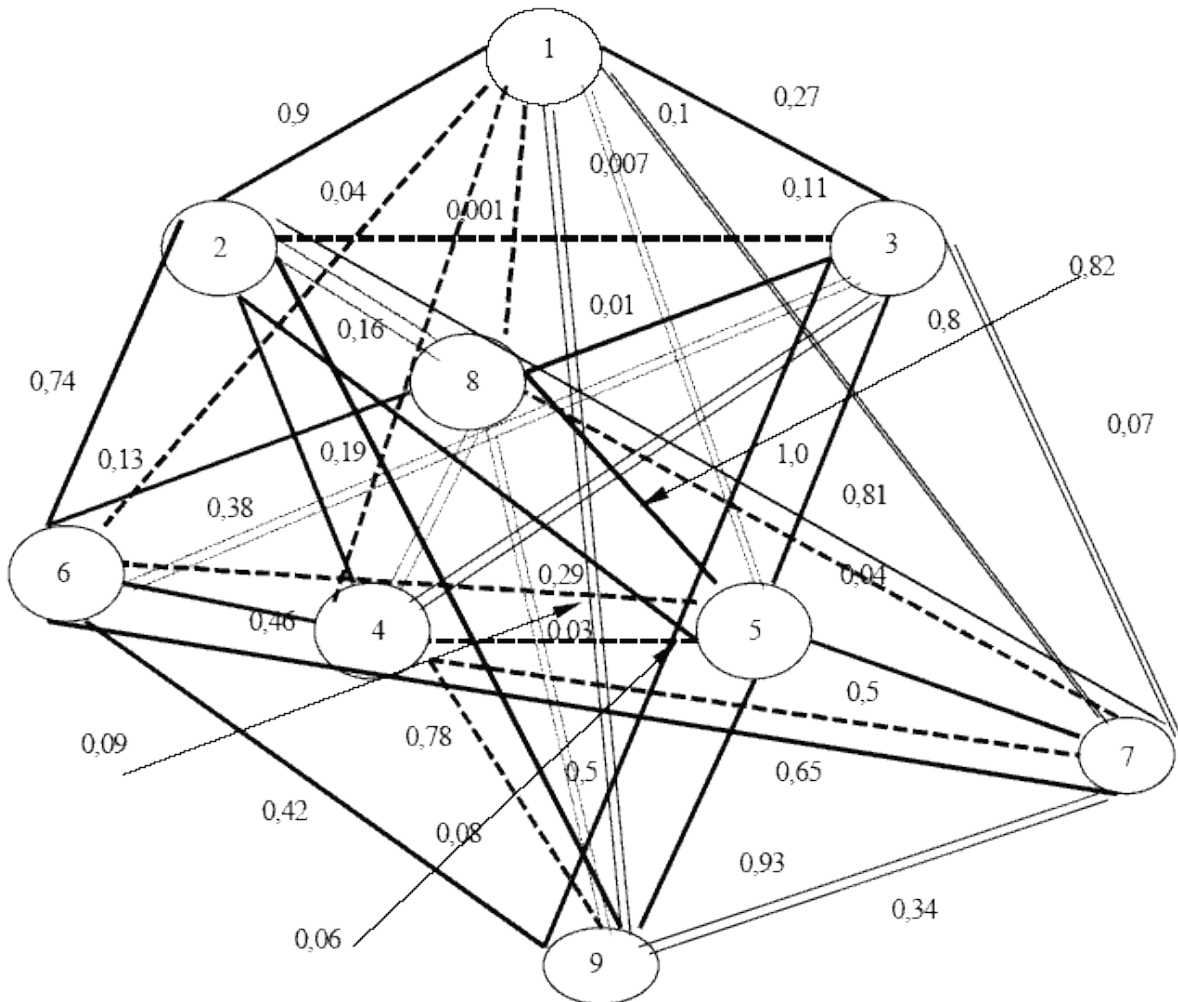

Рис. 2. Інформаційна графмодель значущих життєвих сфер у контрольній групі

Позначення: 1-й блок – інтелектуальні досягнення; 2-й блок – інтимно-особистісні стосунки; 3-й блок – просоціальні тенденції і відповідність соціальним очікуванням; 4-й блок – здоров'я; 5-й блок – робота та ділові якості; 6-й блок – матеріальний добробут; 7-й блок – ступінь задоволення власним «Я»; 8-й блок – активне ставлення до життя; 9-й блок – розгорнутість власного існування в часі.

— сильні прямі зв'язки; - - - - сильні зворотні зв'язки; слабкі прямі зв'язки; - . - . слабкі зворотні зв'язки

Як видно з другої графмоделі, система значущих життєвих сфер у досліджуваних контрольної групи мала дев'ять складників. Виявлені системні закономірності відображують складний та багатогранний характер відносин між цими сферами життєдіяльності. Передусім звертає на себе увагу наявність групи вершин графмоделі, що мають сильні взаємні позитивні зв'язки та практично не мають негативних. Велика кількість позитивних взаємозв'язків та їх взаємозумовлений характер дають змогу говорити про виокремлення ядра психологічної системи значущих життєвих сфер, котре утворюють такі цінності, як «інтелектуальні досягнення», «інтимно-особистісні стосунки», «здоров'я», «робота та ділові стосунки» та «матеріальний добробут». Ця ситуація, на нашу думку, відображає високий рівень співвідношення цінностей, пов'язаних із даними життєвими сферами у ціннісно-сміслових структурах даних особистостей. Разом із тим слід звернути увагу на виокремлення такої вершини, як розгорнутість у часі, за котрою стоїть представленість часової перспективи у свідомості досліджуваних. У нашій графмоделі вершина, котра відображує даний фактор за представленістю прямих сильних зв'язків з іншими вершинами, займає найбільш близьке до ядра системи місце. Наявність вищезначених позитивних зв'язків ядерних сфер життя з фактором розгорнутості в часі відображає творчий цілеутворюючий характер ціннісних орієнтацій, пов'язаних із цими сферами життєдіяльності, та врахування далекої часової перспективи, а також із формуванням генеральних ліній самореалізації цих людей. Результати системного аналізу демонструють також наявність такого фактору, як відповідність соціальним нормам та наявність просоціальних тенденцій. Саме виокремлення цього фактору відображає значення соціальної адаптації для досліджуваних. Відносно блоку, котрий відображає матеріальний добробут, можна сказати таке. Сфера матеріального благополуччя мала максимальну кількість прямих сильних зв'язків з іншими вершинами (як тих, що входять в ядро, так і інших). Тобто матеріальний добробут для нормативної групи є органічним складником системи цінностей, котра гармонійно пов'язана з роботою, діловими якостями, інтелектуальними досягненнями, здоров'ям та особистим життям. Водночас блок «матеріальний добробут» мав негативні взаємозв'язки (зворотні структурні коефіцієнти) зі сферою, що презентує просоціальні тенденції. Інтерпретація цих даних полягає у тому, що в структурі смислового функціонування свідомості досліджуваних досягнення матеріального добробуту не пов'язане з просоціальними тенденціями.

Окрім того, нами було проаналізовано усвідомлюваний та неусвідомлюваний аспекти ставлення до цінності «матеріально забезпечене життя» з переліку термінальних цінностей методики О.Б. Фанталової, а також уявлення досліджуваних обох груп про місце цієї цінності в ідеальній ієрархії. Результати порівняння середніх значень показників усвідомленого та неусвідомлюваного ставлення до даної цінності в досліджуваних групах, а також її місця в ідеальній ієрархії показані в табл. 1.

Таблиця 1
Середні показники усвідомлюваної, неусвідомлюваної оцінки та ранги цінності в ідеальних ієрархіях

Група	Усвідомлювана	Неусвідомлювана	Ідеальна
Основна	6.0±0.33	4.03±0.28	3.43±0.5
Контрольна	5.57±0.52	4.6±0.29	6.7±0.62

Дослідження ієрархії ціннісних орієнтацій в усвідомлюваному аспекті продемонструвало однотипний характер їхньої структури у аномальних особистостей та в контрольній групі. У них знайшла відображення суб'єктивна значущість цінності «матеріально забезпечене життя». Як видно з вищенаведеної таблиці, значущість даної цінності мала досить високий рівень в обох досліджуваних групах.

Проаналізовано також уявлення піддослідних відносно доступності вищезначених цінностей, а також співвідношення показників значущості та доступності в досліджуваних групах. Результати наведено в табл. 2.

Таблиця 2
Середні значення значущості, доступності та коефіцієнтів дисоціації

Група	Значущість	Доступність	Коефіцієнт дисоціації
Основна	6.0±0.33	4.2±0.37	1.8±0.49
Контрольна	5.57±0.52	2.69±0.44	2.96±0.43

Водночас у досліджуваних вищеназваних груп уявлення щодо можливості досягнення цього ціннісного об'єкта також мали певну схожість. Матеріально забезпечене життя піддослідні-психопати, як і контрольна група, відносили до найменш доступних цінностей. Але уявлення про доступність цієї цінності була значно вищою саме в основній групі. Окрім того, коефіцієнт дисоціації між значущістю та доступністю матеріального добробуту в обох групах продемонстрував розходження по типу «З» більше «Д», що відображає наявність внутрішніх конфліктів, пов'язаних із реалізацією відповідної цінності в реальному житті. Аналіз неусвідомлюваного складника

ставлення до матеріального добробуту психопатичних особистостей порівняно з нормативною групою також виявив схожий характер ціннісних ієрархій. Як свідчать наведені дані, матеріально забезпечене життя виявилось в числі найменш емоційно прийнятних цінностей в обох групах. Разом із тим проаналізовано уявлення піддослідних про місце означених цінностей в ідеальній ціннісній ієрархії. Наведені дані свідчать, що у цьому аспекті ставлення до цінностей особистого життя піддослідні основної та контрольної груп продемонстрували значні розбіжності відносно досліджуваної нами цінності.

Місце матеріального добробуту в ідеальній ієрархії психопатичних особистостей було значно вищим, ніж у контрольній групі.

Висновки з проведеного дослідження.

Результати проведеного дослідження цінності «матеріальне благополуччя» у ціннісних системах осіб зі специфічними розладами особистості та в нормативній групі продемонстрували досить високу однорідність отриманих даних в обох досліджуваних групах. Водночас у контрольній групі зазначена цінність мала статус провідної завдяки найбільшій кількості позитивних зв'язків, а в системі аномальних особистостей вона була найбільш ізольованою за високої значущості. Окрім того, психопатичні особистості не визначали матеріально забезпечене життя як провідну у разі усвідомлюваного ранжування та визначення її ідеальної позиції, а також присвоїли їй низький ранг у неусвідомлюваній ієрархії. Піддослідні контрольної групи віднесли цю цінність до емоційно незначущих, а в ідеальній ієрархії

цінностей та в усвідомлюваному ранжуванні вона мала нейтральну позицію. Даний результат свідчить про наявність внутрішнього конфлікту відносно цінності матеріального благополуччя для всіх піддослідних. Цей конфлікт є проекцією соціально-економічної ситуації в країні та відбиває конфліктність і несформованість відповідної ціннісної позиції, властивої соціуму взагалі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. До питання дослідження специфіки оцінювання дійсності в структурі ставлення до світу у осіб зі специфічними розладами особистості / А.М. Большакова та ін. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. № 3. С. 210–214.
2. Перевозна Т.О. Порівняльний аналіз ієрархії ціннісних орієнтацій правопорушень з особистісними розладами в усвідомлюваному та неусвідомлюваному аспектах. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. С. 149–153.
3. Фанталова Е.Б. Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов. *Психологический журнал*. 1992. Т. 12. № 1. С. 107–117.
4. Франселла Ф., Баннистер Д. Новый метод исследования личности : монография. 1987. 184 с.
5. Шестопалова Л.Ф., Перевозная Т.А. Ценностно-смысловая сфера личности со специфическими расстройствами и склонностью к противоправному поведению. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 3. С. 66–71.
6. Эткинд А.М. Цветовой тест отношений и его применение к исследованию больных неврозами. *Социально-психологические исследования в психоневрологии*. 1980. С. 110–114.